

Святослав Пилипчук

УДК 82.09:[323.23+327.8(470)]:140.8"18/19"І.Франко

ФРАНКОВІ ОСКАРЖЕННЯ “ТЕМНОГО ЦАРСТВА”: LUX IN TENEBRIS?

У статті проаналізовано міркування І. Франка про негативний вплив москвофільських ідей на українське суспільство. Акцентовано на тому, як ґрунтовно вчений осмислив головні принципи внутрішньої та зовнішньої політики Російської імперії. Зауважено проникливість, прогностичність Франкових оцінок перспектив розвитку “темного царства”. Проведено паралелі із сучасністю, наголошено на актуальності спостережень дослідника в контексті зрозуміння мотивів війни на сході України.

Ключові слова: франкознавство, філантропія, імперська політика, москвофільство, суспільство.

Svyatoslav Pylypchuk. Ivan Franko's condemnation of the 'land of darkness': lux in tenebris?

The paper considers I. Franko's thoughts about harmful impact of moscowphiles' ideas on Ukrainian society. It is emphasized that Franko considered main principles of domestic and foreign policy of Russian Empire with a lot of attention being very shrewd in his prognoses for development of the 'land of darkness'. The author of the paper draws some parallels with present times and emphasizes topicality of the scholar's observations for understanding the motives of present-day war in the eastern part of Ukraine.

Key words: Franko studies, philanthropy, imperial policy, moscowphilia, society.

У день, коли невблаганний хронос подолав столітню відмітку від часу відходу у вічність великого Українця – Івана Франка, з новою силою, вкрай нагально визріла потреба узагальненого, комплексного, стереометричного погляду на велегранну спадщину генія. Однак, з огляду на суттєвий поступ франкознавства як окремої продуктивної галузі гуманітаристики, розуміємо: аби бодай контурно окреслити всю повноту наукових, художніх чи публіцистичних засягів І. Франка, необхідна кількатомова розлога книга цілого колективу авторів, глибокодумних учених у різних наукових царинах. Якщо вдатися до сміливого порівняння, то осягнення феномену Каменяра нагадує той довгий, трудний, сповнений поневірянь і надлюдських зусиль шлях, що його, попри тисячні перешкоди, подолав головний герой поеми “Смерть Каїна”, спинаючись на вершину недоступної на перший погляд гори, аби хоч на мить зазирнути за грізний і нездоланий мур утраченого раю й під впливом чудесного едемського видива врешті збагнути провідну ідею Божого задуму, ідею людинолюб'я. Аналогічна позиція наскрізна в доробку автора “Мойсея”. Свої духовно-інтелектуальні змагання він поклав на вівтар утвердження і практичного втілення цієї ідеї.

Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кождім серці

Живе, лиш виплекать, зростить його –
І розів'есь! Значить і джерело
Життя ми маєм в собі... [3, т. 1, 288].

Філантропічні пориви Івана Франка ніколи не розбивалися об замкнені тверді брами несприятливого історичного моменту, його човен із напруженим вітрилом віри в людство впевнено прямував до мети, долаючи бурі та хвилі житейського моря. Непохитно стоячи на варті своїх гуманістичних переконань та ідеалів, Франко невтомно шукав відповіді на безліч актуальних запитань, серед яких цілком природно в центр уваги потрапляла проблема національного становлення й утвердження українства і ще одна, щільно з ним пов'язана – “взаємини з найближчими сусідами”. Проникливо, об'єктивно висвітлив дослідник особливості вибудовування взаємин між Україною та Росією, докладно вивчав історичні передумови міжнародних контактів, виразно розкрив тогочасний стан речей, аргументовано змодельовав короткострокові й довгострокові перспективи. “Російське питання” у Франка, попри позірну принагідність, ґрунтовно простудійоване, вирізняється глибиною спостережень, влучністю, концептуальністю та переконливістю оцінок. Варто одразу наголосити на тому, що вельми тонкі зауваги публіциста не втратили актуальності, навпаки, у них есенціально ословлено все те, що нині болить кожного з нас, із чим погоджуємося, що приймаємо й із чим не можемо примиритися.

До вивчення та зрозуміння “таємниць широкої душі” північно-східного сусіда Франко прийшов головно через ті ворота, що були широко отворені внаслідок деструктивних дій значної частини одноплемінників, які, затроєні фінансово підкріпленою російською пропагандою, творили в Галичині окрему “москвофільську партію”. При поверховому погляді на москвофільство могло видатися, що діяльність adeptів цієї течії абсолютно невинна, спрямована лише на культурно-просвітницьке здвигнення народу. Однак І. Франко ніколи не обмежувався побіжним поглядом на знакові суспільні явища, завжди проникав у суть речей, зглиблював їхню нерідко дуже складну природу. Отже, докладно проаналізувавши “джерела і витoki” москвофільського руху, збагнув, що гучні промови, у яких вихваляють велич і могутність Росії, не пройняті пафосом твердої віри у правдивість сказаного, а щедро інспіровані грішми від царського уряду. Франко добре знав, якщо не з досвіду безпосередніх вражень (до 1885 р. не мав змоги перетнути кордон Російської імперії), то зі слів моральних авторитетів, котрі відчули всі принади життя людини із власною думкою у “вільній” Росії, що у блискучій позлітці щиросердної підтримки духових поривань галицького москвофільства криється підступний намір якнайпростішим способом поглинути ще одну частину українства.

Немало дивувало Франка й те, чому деякі його одноплемінники, різними способами, часто не надто чесними, навернені на москвофільську віру, одразу ж, іще не вийшовши зі стану неофіта, виявляли нетерпимість до людей інших поглядів, агресивно сприймали будь-який прояв інакodomства. Маючи перед очима яскраві приклади фанатичної нетерпимості з боку затятих і не дуже прихильників облудної московської політики, публіцист констатував, що програма цієї керованої зовні партії “якимось фатальним відрухом знайшла собі класичний вираз у дикій, завзятій ненависті до тих земляків, що або не досить сквапно йшли на сю саму дорогу, або більше-менше рішуче відверталися від неї. Ся традиційна ненависть і доси лишилася характерною прикметою нашого москвофільства...” [4, 212]. Властиво, та неприхована ненависть була інспірована, як проникливо спостеріг наш мислитель, “петербурзько-

московським централізмом, котрий не знає ніяких прав вільної людини, крім права фізичної сили, котрий і чути нічого не хоче про природне право кожної народности до свобідного розвою і вважає братні слов'янські землі не більш, як теперішніми або будучими провінціями Росії, обов'язаними якнайшвидше позбутися своєї народної індивідуальності та “розплистися цілком у руськім морі” [4, 18].

Франко не втомлювався застерігати своїх надто довірливих співгромадян від солодково-привабливих, а насправді отруйно-облудливих розповідей про майбутнє райське життя під крилом двоголового орла, які ненастанно впоювали в уми й душі тоді зневірених і дезорієнтованих галичан. Він-бо, не тільки з аналітичних оцінок не надто втішних для українства російських реалій, а й зі спостережень за активною та систематичною підривною, зовсім неделікатною діяльністю adeptів москвофільства, по суті явних агентів іншої імперії, був налаштований на те, аби зірвати личину фальшивої добродетельності й показати істинне, спотворене гримасою захланності лице сусіда, який удається до силуваних демонстрацій прихильності та підтримки лише заради очікуваних майбутніх вигод від експлуатації новозагарбаних земель. Збагнувши істинну суть поборників “русского міра”, пізнавши реальну ціну їхніх слів і діл, І. Франко з неприхованою погордою опонував усім тим, “котрі, власне, не мають ніяких переконань, а справді працюють в наймах у слуг деспотизму за добру плату та впоюють в своїх читателів ненависть до свободи, погорду до рідного народу і його мови...” [2, т. 53, 252]. Особливо боліло “стривожене будучим” України серце істинного патріота через те, що армію внутрішніх ворогів із катастрофічною послідовністю поповнюють свої ж доморошені перекинчики, які національні інтереси беззастережно проміняли на “хліб і кусень сала”. Тому-то з особливою нетерпимістю сприймав будь-яку зраду, тим паче зраду інтересів рідної землі.

Тривале Франкове перебування на передовій українських національних змагань посприяло тому, що довкола нього сформувався гурт мислячих одностудців, котрі за покликом провідника здерли з очей полуду облесних слів московської пропаганди й самі давали адекватну оцінку “живописним” перспективам єднання зі “старшим братом”. Приміром, Франків побратим Богдар Кирчів, гадаємо, не без впливу свого знаного однолітка, з боєм констатував: “...Взагалі, у нас кацапня піднесла чоло, розгорнула свою деструктивну роботу і страшенно шкодить народові на дорозі правильного поступу. Є се язва, яку хіба сам чортяка для народу руського придумав. Се зрадники, яких хіба ніяка нація не стерпіла б між собою. Нам поляки і сотної части не наносять такої шкоди, як кацапня. Се люди без чести, без совісти, і без всяких благородніших інстинктів. А прецінь є у нас ще люди, котрі їм улягають або думають о консолідації” [1, 166].

Добре розуміючи, що деструктивність москвофільства – це лише один із симптомів агресивної болячки, доктор Іван Франко застановився над її точним діагностуванням. Тому-то скерував дослідницьку увагу на вивчення російського суспільного організму, де, властиво, крилося першоджерело недуги. Мусимо визнати, що його достоту проникливі характеристики отого організму й сьогодні звучать вкрай актуально. Російську суспільність, за словами вченого, переважно представляють “люди темні, здеморалізовані і в величезнім розмірі хорі тілом і духом (найбільша часть тих хорих навіть не знає про свою хоробу і вдає з себе здоровеньких, а іноді такі хорі робляться проводирями народу, високими урядниками та органами власті) <...>” [3, т. 45, 333]. Ці спостереження й через понад століття, сповнене бурхливих перетворень в умах і душах усієї людськості, для репрезентації прикметних рис, як з'ясувалося, дуже закостенілого російського громадянства залишаються

доречними та незмінно правдивими, бо ж як інакше, як не хворобою духу (сю недугу доречно іменувати синдромом імперіалізму, а її типові крайні вияви мабуть-таки путінізмом), можна пояснити поведінку знеособленої низької юрби, котра без жодних докорів сумління споглядає насильство, а нерідко бере активну участь у жорстокому та підступному вбивстві тих, кого ще вчора називали братами, мириться з безнадійним свавіллям у судах, зі щоденною брехнею та багатьма іншими виявами варварства. А все тому, знову цитуємо Франка, що “преса була закнебльована (обмежена, підпорядкована суворій цензурі. – С. П.); всякі надужиття покривалися мовчанкою, не було статистики (від себе додаю – правдивої. – С. П.), не було явності в судівництві, не було загалом ніяких віконць, крізь які теперішнє суспільство хоч уряди-годи може заглянути в нутро тої машини, в якій виконуються історичні події” [4, т. 45, 351]. Саме ця юрба, за означеннями українського публіциста, “темна і здеморалізована” своєю мовчазною згодою, а нерідко й усесвітнім величанням злодуги-царя підпирає кремлівський трон.

До речі, про чудесну російську статистику... Франко мав чимало нагод перекопатися в тому, як безцеремонно маніпулює цифрами московська пропагандистська машина задля утвердження сумнівного статусу “непобедимого государства”. У віршованому іронічному образку “Сухий пень” поет відгорнув завісу “клепання” офіційних звітів про “незабутні” подвиги російського війська на галицькому фронті під час Першої світової війни. Коли після невдалої наступальної операції московська армія втратила майже сорок тисяч вояків (реальний історичний факт), усі вони опинилися перед небесною брамою (це вже авторська поетична фантазія) і наполегливо намагалися випросити у святого Петра дозволу увійти до раю, то несподівано отримали від охоронця райських врат категоричну відмову, бо ж:

“У Военном Слові” –
Прочитайте всі здорові! –

Що написано стоїть?
“Вісім тисяч наших впало” [2, т. 52, 274].

Уже тоді Франко мав також не одну нагоду на власному гіркому досвіді пересвідчитися в облудності, брехливості, маніпулятивності російської журналістики. Ця “закнебльована” преса здавна привчена була діяти за принципом, що його мудрий український народ окреслив приповідковою формулою: “що дихне, то брехне”. Цікаву історію спілкування з таким майстром пера оповів син письменника Петро: “Один російський журналіст, добре погостивши, написав до газети інтерв’ю і добре в нім пробрехався. Батько щиро сміявся, читаючи нам усі ті видумки. Очевидно, журналіст не признався, що він журналіст. Між прочим написав, що між книжками батька добре-таки хазяйнують миші. Де в нас... мишей не було зовсім!” [5, 655]. Звісна річ, цей приклад повною мірою не характеризує всієї повноти жажливих наслідків, спровокованих роботою нечистих і на руку, і на душу російських журналістів. Саме такі типи спровокували масову суспільну істерію, а згодом і дику військову агресію, “пробрехавшись”, що в Україні “добре-таки хазяйнують” “хунта” і “фашисти”.

Понад 120 років тому, як і кожна щира людина, що болісно реагує на нужди і страждання іншого чоловіка, Іван Франко надав розголосу й акцентував на серйозній проблемі приховуваного голоду в Росії (ідеться про 1891 – 1892 рр.). Окрім привернення уваги широкого загалу до наближення неминучої гуманітарної катастрофи, до небезпеки тисяч, десятків, сотень тисяч голодних смертей, український дослідник водночас намагався збагнути, а відтак оприявити причини того, як з’ясувалося, фатального (загинуло понад 400 тис. осіб) стану речей. На аргументовану думку вченого-аналітика, основною причиною біди були примхи не матінки-природи, а мачухи-влади,

дикої армії ненажерливого чиновництва, яке, засліплене жадобою скорої наживи, закривало очі на муки мореного голодом селянства і поволеньки поралося над “справедливим” розподілом сміховинно мізерної державної допомоги потерпілим. Ураховуючи ганебну поведінку владної верхівки в екстремальній ситуації, до того ж інспірованої штучно, І. Франко, прислухаючись до голосів тверезо мислячих російських авторитетів (їх уже тоді було вкрай мало), удався до широких узагальнень і мотивованих прогнозів. “Росія, – писав український мислитель, – це край несподіванок, а чобіт мракобісів і фанатиків ніколи ще не був піднятий так високо, як зараз – напевно, перед занепадом” [3, т. 44, кн. 2, 323]. Цією цитатою, певен, кожен погодиться, якнайвлучніше можна охарактеризувати й нинішню сусідню державу з її чиновницько-імперською братією ще завзятіших мракобісів і фанатиків, які свій, цього разу військовий, чобіт задерли ще вище і близькі до карколомного шпагату. Тоді трохи більше ніж через два десятиліття Франкові прогнози справдилися, занепад імперії не забарився. У сучасному глобалізованому світі всі процеси, навіть такі, що на перший погляд мали би тривати досить довго, відбуваються рішуче стрімко. Отож, гадаємо, занепад авторитарного монстра не забариться.

Франко слушно спостеріг, що в Московській імперії, котра століттями вправлялася у вигадунанні нових вишуканих методів підкорення та упослідження, виробився інстинкт поглинання й безоглядного панування над поневоленими землями. Яскравим уособленням, утіленням отого інстинкту публіцист уважав пересічного представника багатомільйонної всесильної армії російського чиновництва, про яке з властивою йому проникливістю тонкого аналітика писав: “Московський урядник усюди однаковий, усюди любить панувати над темнотою і дусити просвіту, всюди любить здирство, краде, руйнує і не може знести нічого такого, з чим не звикся в своїй Московщині. Горе багатим, просвіченим, самосвідомим людям, що дістануться в його руки!” [2, т. 54, 330]. Систематично оприявнюючи реальний, не бутафорний, штучно мальований для красивої картинки, стан справ за зловісними мурами “темного царства”, український дослідник закладав тривкі й міцні підвалини для зведення захисної стіни, яка стала б надійним прихистком для кожного, хто не хоче в “сусідів бути гноєм, тяглом у поїздах їх бистроїзних”. Франкове ословлення правди про Росію, аргументоване розвінчування міфів про її непохитну велич і могутність було одним з основних чинників для вироблення в багатьох свідомих українців внутрішньої опірності проти підступних, захованих під личиною добропорядності, ворожих намірів “зрадою й розбоєм” “скувати” та змусити “заприсягти на вірність”. Уже тоді під впливом переконливого слова генія в українській громаді запанувала переконаність у доцільності, радше необхідності тікати від задушливих російських обіймів, будь-що відсторонитися від їхнього згубного впливу. Однак Франків оборонний вал було на довгий час зруйновано московськими різнокаліберними гарматами, начиненими нахрапистим жаданням підкорити, загарбати й урешті-решт дочиста сплюндрувати.

Не міг український письменник-гуманіст збагнути, як то російські володарі “дум і мрій” громадських, їхні світочі духовні, що так переконливо і проникливо говорили про високі людські ідеали, морально-етичні імперативи, раптом, коли доводилося виходити поза рамки теоретизувань, філософських абстракцій і ставати на твердий ґрунт актуальних проблем сьогодення, гарячково починали шукати виправдання, ставати на захист загарбницької політики імперії. Приміром, поведінку Росії на Кавказі вони жодним словом не засуджували, навпаки, підтримували, заохочували. Із цього приводу, не приховуючи обурення, Франко писав: “Читайте найчільніших представників російської думки

миколаївського часу – Пушкіна та Лермонтова, читайте те, що вони говорять про Кавказ – ані сліду думки, що ті кавказькі гірняки мають якесь право до самостійного життя в своїх горах і що війна проти них – се властиво наїзд і душення, затоплювання в кровавих потоках свободних етнічних одиниць <...>” [З, т. 45, 350]. Аналогічно чинить і сучасна російська безруково-кобзониста псевдоеліта, наввипередки вихваляючи походи імперської орди цього разу у Кримські гори.

Як справжній науковець Франко намагався збагнути причини того величезного розриву між владою і суспільством, який у Росії досяг неймовірних масштабів. Голос народу “уляглого”, “самовідреченого” втратив у безмежному просторі імперії будь-яку вагу, не мав жодного впливу на доленосні рішення держави. Отож, якщо нехтування вох рорупі в Росії І. Франко ще якимось міг зрозуміти, знаючи добре про самовладність імперських чиновників, то не знаходив жодних логічних пояснень, які б виправдовували бездіяльну апатію непочутої суспільності перед лицем викликів часу. Тому-то у зверненні до російського народу писав: “Недаром твій чільний письменник і мислителі вискіпав і поклав “во главу угла” всього свого світогляду найабсурднішу, найменше відповідну для європейської вдачі євангельську доктрину “несупротивлення злу”. Півстоліття гуляє оте зло по твоїх головах і хребтах, розточує всі твої сугави, деправує твою душу, довело твій народ до крайньої бідності, твою інтелігенцію до таких лабіринтів думки та поведінки, в яких висловлюється тільки крайня зневіра, і тепер, коли те зло, мов гігантський чиряк, луснуло перед лицем усього світу і наповнює своїм смородом цілий світ від Голля до Владивостока, то і тепер ти не можеш здобутися ні на що більше, сміліше, мужніше понад дитяче лепетання про “великий принцип довір’я” твоїх катів до їх жертви!” [З, т. 45, 365].

Багно гнилеє між країв Європи,
Покрите цвіллю, зеленню густою!
Розсаднице недумства і застою,
Росіє! Де лиш ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: “Даю свободу!”

Дреш шкуру й мовиш: “Двигаю культуру!”
Ти не січеш, не б’єш, в Сибір не шлеш,
Лиш, мов упир, із серця соки ссеш,
Багно твоє лиш серце й душу дусить.
Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі
[З, т. 1, 172].

Тож чи бачив Франко світло в темряві московського царства? Певне ні.
А, зрештою, чи варто зазирати в темряву?! До світла!

ЛІТЕРАТУРА

1. *Киричів Р.* Один із Франкового призову // *Українське літературознавство*. – Львів, 2016. – Вип. 80. – С. 159–190.
2. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п’ятдесяти томах. – Київ: Наук. думка, 2006–2010. – Т. 51–54.
3. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50-ти т. – Київ: Наук. думка, 1976–1986.
4. *Франко І.* Показчик купюр. – Київ: Наук. думка, 2009.
5. *Франко П.* Спогади про батька // *Спогади про Івана Франка* [Текст] / Упоряд., вступ. стаття, прим. М. І. Гнатюка. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011.

Отримано 8 травня 2016 р.

м. Львів

